

ФОРМИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА З РОДИНОЮ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'І

Стаття розкриває форми роботи соціального педагога з родинами щодо попередження насильства й поліпшення морально-життєвого клімату в родині.

З метою підвищення педагогічної культури батьків у напрямку гуманізації спілкування з їхніми дітьми, удосконалення патронажу молодих батьків, надання послуг у русі підтримки змін у поведінці батьків на базі ОНВК "Надія" нами було розроблено план роботи соціального педагога з родиною, націлений на попередження насильства у сімейному колі та план роботи з різними типами родин.

Таблиця 1

План роботи соціального педагога з родиною

Захід	Зміст роботи
1. Проведення педагогічного часу "Мікроклімат родини"	Провести дискусію на тему розподілу ролей в сім'ї. Порада психолога-методиста: провести експеримент, фіксуючий емоційний склад родини.
2. Консультація "Роль батька як вихователя" (для батьків сімей)	Запропонувати анкетне опитування закритого типу, виявлення значення авторитету батька для дитини в сім'ї.
3. Школа молодих батьків. Проведення круглого столу на тему: "Конфлікт: загроза чи можливість".	Розглянути типи сімейних конфліктів та їх вплив на агресивну поведінку на конкретних прикладах.
4. Відвідування соціальним педагогом всіх неповних сімей групи.	Психолого-педагогічна підтримка в формі спілкування, порад, реальної допомоги.
5. Батьківські збори	Вирішення організаційних питань. Індивідуальні рекомендації щодо дітей
6. Колективний перегляд відеофільму "Соціальні сімейні служби Канади"	Обговорення фільму після перегляду, слухання різних точок зору.

Таблиця 2

План роботи соціальних педагогів з різними типами родин

Типи родин	Заходи	Зміст роботи
Патріархальна	Проведення лекції "Сім'я і шлюб", організація фотовиставки "Батьківський дім"; підготовка виступу одного з батьків "Сторінка з досвіду моєї родини".	Підкреслити, що сім'я являє собою більш складну систему, ніж шлюб; сім'ї самі підбирають картки; представник сім'ї пропонує будь-яку історію з родинного досвіду, цікаву і корисну для всіх.
Нуклеарна	Круглий стіл на тему "Традиції сімейного виховання"; проведення презентації рекомендованої літератури; конкурс казкотерапії "Хто скоріше заспокоїть дитину"	Ознайомлення батьків з традиціями та звичаями як двома каналами соціалізації дитини; показ новинок літератури для підвищення педагогічної свідомості; батьки повинні якомога скоріше придумати казку, яка б висушила дитячі сльози.
Неповна або позашлюбна	Психологічні консультації за потребою, у будь-який час; заняття школи молодих матерів "Жорстокі матері. Чи можливі такі?"; зустріч з іншими жінками такого ж положення	Важливо спілкування, коли людині воно конче потрібне; розкриття небезпеки проблеми насильства в умовах сьогодення; надання можливості відчутти підтримку.
Проміжна (громадський шлюб)	Ділова гра "Наскільки ми толерантні до дітей"; тест "Скільки часу я проводжу з дитиною"; аутотренінг.	Виявлення домашньої агресії у вихованні; індивідуалізація даних, психолого-педагогічні установки.

Як бачимо, основними формами роботи соціального працівника стали: лекції, практикум, консультації для батьків, участь у заходах ігрового моделювання, проведення круглих столів, конкурсів, презентацій.

Наведемо деякі приклади, як це реалізувалося на практиці. Так, батькам було запропоновано дві лекції, зміст яких подано нижче.

Лекція 1

Тема: "Система дотримання прав людини в сім'ї та стратегії попередження дитячої психологічної травми"

Мета: чітко визначити права дитини, порушення яких, призводить до психічної травми.

Обладнання: декілька екземплярів Конвенції про права дитини 1989 року.

Хід лекції:

Усім присутнім роздаються екземпляри Конвенції про права дитини 1989 року. По ланцюжку читаються пункти після слів "Держави-учасники, визнали, що:..." Закінчується читання правом на особисте життя. Далі лектор говорить: "Ці права дитини хотілось б розглянути в порівнянні з іншою статтею Конвенції, а саме: права та обов'язки батьків, що несуть відповідальність згідно закону за дитину, повинні відповідним чином управляти та керувати дитиною у реалізації визнаних даною Конвенцією прав і робіт, узгоджуючи це з розвитком здібностей дитини. Часто, реалізуючи свої права та обов'язки по управлінню та керуванню дитиною, батьки допускають багато помилок. Надто активно захищаючи дитину від життєвих бурь та незгод у дитинстві, ми ризикуємо кинути її в бурхливий потік дорослого життя абсолютно беззбройну, без належних умінь та навичок. Оскільки сім'я – це спілкування з партнерами-батьками, дітьми, подружжям між собою, то важливо знати і пам'ятати свої людські права та права інших людей. Ці права має кожна людина в сім'ї, незалежно від віку. Тільки поважаючи і дотримуючись цих прав, можна досягти дійсно партнерських відносин. Ось ці права:

а) *психологічне право людини* – право не дозволяти іншим маніпулювати Вами.

Пояснення: на консультацію прийшла жінка, маючи проблему, що вона ніяк не може знайти спільної мови зі своєю п'ятирічною донькою. "Вона зовсім мене не слухається", говорила жінка. "Я їй кажу: одягай червоні колготки, а вона – тільки сині". Коли психолог запитав, чим же ще відрізнялися колготки, крім кольору, жінка не змогла відповісти. Лектор ставить запитання до аудиторії:

– Чи порушила мати права доньки? Поясніть відповідь.

б) *право на свій розсуд вирішувати, що робити, як робити і як відчувати*. Саме керуючись цією "незаперечною логікою", батьки псують життя собі і своїм дітям.

в) *право самим відповідати за вирішення своїх проблем*.

Коли батьки намагаються перейняти ініціативу на себе, у дитини залишається відчуття своєї нікчемності, відчуття того, що вона ні на що не здатна.

г) *право робити помилки*;

д) *право на власну думку*:

Завдання: лектор пропонує всім присутнім пояснити останніх два права, як вони їх розуміють.

е) *право вести себе самотверджуючи*, навіть тоді, коли така поведінка комусь не подобається. Ніщо так не роз'їдає душу дитини, як необхідність приховувати свої погляди, підлаштовуватися під когось, кому не довіряєш, але змушений коритися зраджуєчи самого себе.

Завдання: пригадайте аналогічну ситуацію з дитинства і розіграйте її у двох особах: батька або матері і дитини.

ж) *право не відчувати за собою провини*. Звичайно, дитина митиме посуд довше і не так вправно, і не одна тарілка при цьому буде розбита, але не звинувачуйте її у нездатності до роботи. Дитина повинна отримати досвід і навчитися на власних помилках.

І останнє:

з) *право змінювати свої уявлення*. Приректи дитину на якусь одну, наперед задану роль – означає створити дисгармонію з її внутрішнім світом.

Висновок: одна із умов партнерської сім'ї – це сприймати себе і навколишніх такими які вони є.

Завдання додому:

1. Скласти особисті поради, спираючись на лекцію, як виховувати дитину, не завдаючи шкоди її психічному та фізичному здоров'ю.

2. Заповнити таблицю:

Як батьки можуть заподіяти психологічну травму	Чому вони це роблять
--	----------------------

Лекція 2

Тема: "Дитяча агресивність та засоби її попередження".

Мета: З'ясувати, що таке агресія, зважити всі за і проти подібної поведінки, поміркувати, що можна зробити, коли дитина поводить себе агресивно.

Обладнання: дошка розділена на дві частини – як то *за* і *проти* (можливість для присутніх вільно зафіксувати свої думки).

Хід лекції:

– Парадоксально, але якщо дитина демонструє агресивні реакції, це ще не значить, що вона робить негативний вчинок. Запишіть наступне визначення агресії: це форма поведінки, яка направлена на само захист і служить для адаптування до навколишнього середовища, задоволення бажань і досягнення мети. Тобто це те, що властиве нам з народження, і те, що не можна знищити. До аудиторії: Чи згодні Ви з таким визначенням поняття агресії?

Після прослуховування відповідей лектор говорить:

– Схоже, що нам не обминути дискусію. На думку відомого американського психолога Генріха Перенса, агресію можна поважати і зневажати. В першому випадку, агресія є тимчасовою, неворожою, самозахисною поведінкою, націленою на досягнення мети і тренування. Дитина хоче щось зробити, але в неї не виходить – звичайно, що в цій ситуації вона може розсердитися. І краще дати їй цю можливість, як то покричати, побити боксерську грушу або подушку, порвати газету. А потім навчити, що можна розсердитися і сказати собі: "Я все одно зроблю це!". Цей тип агресії спонукає до необхідної конкуренції, яка у своїй основі не є ворожою і деструктивною, тому безумовно, прояви цього типу агресії природні для здорового адаптування до середовища.

Інший бік агресії породжує багато особистих проблем і змушує страждати оточення. Я маю на увазі агресію ворожу, тобто зловисту, неприємну поведінку. Ворожість викликається і активізується в результаті сильних неприємних переживань (надзвичайний біль або стрес). Оскільки агресивність неоднорідна – в різних ситуаціях треба діяти по-різному. Давайте поміркуємо разом, в яких випадках треба підтримати дитину, а в яких захистити від агресивності. (Присутні по черзі виходять до дошки і фіксують в таблиці недоліки та переваги агресії, при цьому пояснюючи свій вибір.)

Лектор продовжує:

– Наше завдання – навчитися розбиратися в психологічних особливостях дитячої поведінки та допомогти дітям адаптуватися до навколишнього світу. Але важливо пам'ятати, що фізичні покарання, притиснення, обмеження ніколи не допоможуть дитині впоратися зі своїми агресивними почуттями. Чи можемо ми припускати, що коли діти (або дорослі) діють агресивно, то раніше вони самі страждали і їх емоційне "я" уражене. (Присутні ведуть дискусію). Впевнена, що ображення нашої самоповаги, почуття любові до себе є головним джерелом подібних вчинків.

Поведінка – це ще не проблема. Це тільки ключ до проблеми. Тому нам варю зупинитися і подумати, що переживає дитина, що змушує її діяти агресивно. Адже коли ми розуміємо поведінку нашої дитини, ми здатні діяти розумніше, конструктивно і по-людськи, а отже, маємо більше шансів, що вибрана нами стратегія спрацює.

Завдання додому:

1. Скласти схему дій, які ви будете вживати, якщо дитина поводить себе агресивно.
2. Намалювати агресивне обличчя.

Потрібно акцентувати на тому, що практикум роботи соціального педагога з батьками передбачав їх активне залучення у сюжетно-рольові ігри на базі різних виховательських ситуацій:

Модель ситуації №1: "Хочу і все!"

Хлопчик прийшов з мамою в магазин, щоб купити чешки. В тому ж магазині продавались двоколісні велосипеди.

– Я хочу цей велосипед, – сказав хлопчик. Мама показала йому гроші в гаманці і пошепки сказала, що в неї нема грошей на велосипед.

– А мені що до цього! – голосно закричав хлопчик і навіть тупнув ногою. – Хочу і все!

Мама озирнулася і побачила, що покупці і продавці дивляться на її сина. Вона потягнула хлопчика за руку, щоб вийти з ним швидше з магазину, але він підігнув ноги під себе і повалився назад. У мами не вистачило сил, щоб утримати руку сина в своїй руці... І ось він лежить на брудній підлозі, гукає кулаками в підлогу, копає ногами повітря і, вигинаючи спину, повторює плаксивим капризним голосом: "Хочу! Хочу і все!"

Проблемні запитання:

1. Чи нагадує Вам поведінка цього надто імпульсивного хлопчика поведінку Ваших власних дітей?
2. Продемонструйте Ваші дії у відповідній ситуації.
3. Чи була б проблема вирішена, якщо мати накричала б чи вдарила сина?

Модель ситуації №2: "Малюнок на стіні".

Мала Оксанка дуже любила малювати. Одного разу вона вирішила намалювати новими фломастерами велику картинку на стіні. Оксана була в захваті від свого твору, але мама не поділяла радості доньки (вона не бачила, як дівчина розмальовувала стіну). Мама запитала Оксанку, чому вона зіпсувала стіну. Дівчинка відповідала, що це зробила не вона.

Проблемні запитання:

1. Чому дівчинка сказала мамі неправду?
2. Кого чи чого вона боялась?
3. Чи схвалили б Ви побачене?
4. Чи завжди важливо підтримувати дитячі прагнення?

Модель ситуації №3: "Сміх крізь сльози".

Братики Андрійко і Петрусь змагалися: хто швидше прибіжить до мами, яка поверталася з роботи. Поспішаючи, Андрійко спіткнувся, впав і сильно вдарився. Мама спитала сина, чи йому боляче. Той відповів, що ні, і посміхнувся крізь сльози.

Проблемні запитання:

1. Як часто Ваші діти "посміхаються крізь сльози"?
2. Чи відчуваєте Ви свою особисту провину в цьому випадку?
3. На Ваш погляд, завжди треба карати за неправду?

Таблиця 3

Ознаки дітей з насильницьких родин

Ознака дітей з насильницької родини	Коментар до ознаки
Страхи	Страх часом стає постійним супутником дитини. Він може виявлятися по-різному: від заглиблення у себе та пасивності до агресивної поведінки. Коли дитина опиняється у безпечній ситуації, на поверхню часто спливають невирішені страхи з минулого.
Зовнішні прояви	Для дитини помешкання, де вона неодноразово зазнавала насильства – місце жаху і непередбаченості. Дитина не може знати, коли станеться наступний спалах насильства, наскільки інтенсивним воно буде. Вразливість і відсутність контролю над ситуацією призводять до зовнішніх проявів упертості, до відмови спілкуватися, до агресивних вчинків.
Нездатність до висловлення почуттів	Спостерігаючи за практикою насильства у сім'ї, діти роблять висновок, що саме насильство – це спосіб, яким у дорослому світі вирішуються конфлікти і наболілі проблеми. Оскільки ніхто ніколи не показував таким дітям, як слід насправді розв'язувати конфліктні ситуації, вони часто взагалі не знають як можна висловити свої емоції в інший спосіб.
Втягнення	Діти відчайдушно прагнуть припинити насильство і конфлікти, які панують у їхній родині і

боротьбу батьків	через це втягуються в батьківські негаразди. У дітей може з'явитися відчуття відповідальності за проблеми своїх батьків, бо вважають, що саме вони – причини розладу. Діти так глибоко залучені до сімейного конфлікту, що їм часом важко відокремити власну індивідуальність від особистості батька чи матері.
Захист матері	Чимало дітей із сімей, де практикується насильство, втягуються у конфлікт, намагаючись захистити свою матір від побоїв. Дитина активно протидіє батькові, який завдає болю матері. Деякі виступають проти того, що їхні матері погоджуються на насильство чи недостатньо протидіють йому.
Розчарування	Життя у сім'ях, де практикується насильство, надзвичайно напружене. Стреси, які стають постійними супутниками життя, призводять до того, що діти стають засмученими, розчарованими, вони часто втрачають рівновагу і неспроможні подолати навіть незначні труднощі.
Брак інформації	Значна частина матерів, які не хочуть травмувати своїх дітей, приховують від них факти насильства. Діти відчувають емоції матері, проте не розуміють, із чим вони пов'язані. Без повної інформації і повного розуміння ситуації дитина – так само, як і будь-яка доросла людина – неспроможна адекватно реагувати на ситуацію.
Відчуття "заслуженого" ставлення	Матері, які не хочуть налаштувати дітей проти батьків, намагаються знайти їм виправдання. Дитині, котра бачить матір, вкриту синцями, кажуть, що все гаразд, а татко дуже любить усю сім'ю. Висновок, якого часто доходить така дитина: бути любим – це відчувати фізичний біль. Дитина, матір якої постійно виправдовує батька за спричинене насильство, часто починає відчувати, що вона також заслуговує на побиття.
Відчуття непотрібності	У сім'ях, де практикується насильство, батьки віддають чимало сил на вирішення конфлікту. Щодо дітей – на них енергії, часу не вистачає. Внаслідок цього у дітей часом виникає відчуття обділеності, вони вважають, що нікому не потрібні, що вони взагалі не такі люди, які заслуговують на увагу й турботу.
Ізоляція	У більшості сімей, де вдаються до насильства, факт насильства не обговорюється відкрито. Натомість батьки дають зрозуміти дітям, що не слід розповідати про сімейну ситуацію в школі або друзям. Це змушує дітей відчувати себе не такими, як усі. Окремі навіть гадають, що з ними взагалі щось не те, оскільки їхнє життя різко відрізняється від життя їхніх однолітків.
Протилежні відчуття до батька	Діти вважають свого батька – батьком, незалежно від того, чи жорстоко він поводить себе з матір'ю і ними самими чи ні. Через це дитина може хотіти піклуватися про батька, нудьгувати за ним, коли, наприклад, перебуває у притулку.

Однією з численних форм роботи з сім'ями щодо попередження насильства у родинному колі постають заняття-презентації, які проводяться з використанням проективної дошки. Соціальний працівник заздалегідь готує та розробляє опорні допоміжні схеми, завдяки порівнянню яких батьки отримують можливість передбачити власні дії, зробити критичні висновки, ознайомитись з непередбачуваними аспектами насильства. Наведемо приклад заняття-презентації соціальних працівників Центру під назвою "Коли у сім'ї насильство..."

Соціальний фахівець звертає увагу батьків, що існує ряд спільних ознак, притаманних дітям з сімей, де практикується насильство. Дорослим варто мати уявлення про ці риси. Можливо, ці знання допоможуть краще зрозуміти своїх – і не тільки своїх – дітей, і не завдавати їм болю. Природно, не всі ознаки притаманні кожній родині, проте для переважної більшості вони характерні. На проекторі висвітлюється таблиця 3 і соціальний працівник пропонує обговорити сутність кожної ознаки.

Після обговорення таблиці "Ознаки дітей з насильницьких родин", соціальний працівник звертає увагу присутніх на схеми 1 та 2, де специфічно відображені любов та турбота про родину та навпаки, жорстоке ставлення до неї. Батькам пропонується перевірити себе: чи завжди Ви чините відповідно схеми 2 і чи ніколи Ви не діяли відповідно схеми 1?

Впродовж експерименту щодо виявлення форм насильства над дітьми молодшого шкільного віку в сім'ї, ми дійшли висновку, що всі батьки застосовують покарання як форму виховання власних дітей залежно від ситуації. Не зважаючи на розповсюдження проблеми насильства в умовах сьогодення, приємно усвідомлювати кваліфіковану обізнаність вчителів у русі попередження насильства в сімейному колі, їх тісний взаємозв'язок з сім'ями вихованців. Родинний мікроклімат на жаль не відповідає очікуванням багатьох дітей, але вони впевнені в батьківській любові. Соціальні працівники та педагоги підтвердили поширену необізнаність суспільства в русі попередження насильства над дітьми, недосконалість та обмеженість нормативно-правової бази, важкість доступу багатьох соціальних послуг для різних категорій населення. За нашими спостереженнями, запропоновані форми роботи соціальних працівників з батьками різнотипових сімей значно поліпшили морально-життєвий клімат у сім'ях та сприяли захисту переважної кількості сімей від насильницького втручання.

Схема 1. Жорстоке ставлення до дітей

Схема 2. Виховання дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акименко Ю. Ф. Тренінг батьківської ефективності / Ю. Ф. Акименко // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №6. – С. 26.
2. Волкова Е. Н. Защита детей от жестокого обращения / Е. Н. Волкова. – СПб., 2007. – 223 с.
3. Гримберг Т. Психологическая травма ребенка / Тина Гримберг. – США, 1995. – Рукопись. – 80с.
4. Киреев Г. Н. Сущность насилия / Г. Н. Киреев. – М., 1990. – С. 35-40.
5. World Perspectives on Child Abuse survey. 7th edition, 2006.

Подано до редакції 25.02.11